

Universal Journal of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2019 (Aralık/December)

BELÂGATE ATILAN İFTİRALARA FADL HASAN ABBÂS'IN YAZDIĞI REDDİYELER

The Rebuttals Written by Fadl Hasan Abbâs to the Denigration of Rhetoric

Zafer AKYÜZ

Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Assistant Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric, Erzincan/Turkey

zafer.akyuz@erzincan.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0002-7336-1996>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 16/09/2019

Kabul Tarihi/Date Accepted: 23/11/2019

Yayın Tarihi/Date Published: 31/12/2019

Atıf/Citation: AKYÜZ, Zafer. "Belâgate Atılan İftiralara Fadl Hasan Abbâs'ın Yazdığı Reddiyeler". *Universal Journal of Theology* 4/2 (2019): 1-24.

Belâgate Atılan İftiralara Fadl Hasan Abbâs'ın Yazdığı Reddiyeler*

Öz

Belâgat tarihine baktığımız zaman, bu ilme katkıda bulunmak için gayret sarf eden birçok âlim vardır. Onlar tabiri caizse bütün ömürlerini bu ilme hasretmişlerdir. Amaçları belâgat ilminin inceliklerine vakıf olmak, sırlarını keşfetmek ve ondaki güzellikleri anlamaktır. Nedeni ise, Kur'ân-ı Kerim'i anlamada belâgat ilmini bir vasıta olarak telakki etmeleridir. İşte bu âlimlerden birisi de Fadl Hasan Abbâs'tır. Fadl Abbas, Arap belâgatının Arap ürünü olduğunu, başka milletlerin kültürüyle karışmadığını, başka milletlerin belagatlerinden etkilenmediğini, taklit ve iddia edilen intihal olmadığı düşüncesini savunmuştur. Nitekim o, verdiği derslerde ve konferanslarda, belagatin orijinallliğini ispat etmek, bu düşüncüyü temellendirmek ve ispatlamak için teşekkürü hak eden bir çaba göstermiştir. *el-Belâğatü'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye* adlı değerli eseri, onun Arap belagatinin asaletine dair düşüncesine ve başka milletlerin belagatlerine bağımlılık, taklit ve benzerlik iftirasından berî olduğuna açık bir delil teşkil etmektedir. Bu makalede belâgat âlimlerinden Fadl Hasan Abbâs'ın kısaca hayatına temas edilmiş ve belâgate atılan iftiralara verdiği cevaplar ve yazdığı reddiyeler anlatılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fadl Hasan Abbâs, belâgat, iftira, reddiye

The Rebuttals Written by Fadl Hasan Abbâs to the Denigration of Rhetoric

Abstract

When we look at the history of rhetoric, there are many scholars who have made efforts to contribute to this science. They have devoted their whole life to this science. Their aim is to know the delicacies of rhetoric, discover its secrets, and to understand its beauties. The reason is that they consider the science of rhetoric as a means in understanding Qur'an. One of these scholars is Fadl Hasan Abbâs. Fadl Abbas argued that Arabic rhetoric is an Arabic product that did not interfere with the culture of other nations, is unaffected by the rhetoric of other nations, is neither an imitation nor a product of alleged plagiarism. As a matter of fact, in his lectures and conferences, he has efforts to prove the authenticity of Arabian rhetoric, to justify and prove its uniqueness. His precious work "al-Belâğatü'l-Mufterâ 'Aleyha Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye" constitutes indisputable evidence that for his idea of the uniqueness of Arabic rhetoric and that is far away from the arrogations that it is an imitation and resemblance to the rhetoric of other nations. In the present study, the life and the rebuttals and refutations of Fadl Hasan Abbâs to the arrogations regarding Arabic rhetoric are presented briefly.

Keywords: Fadl Hasan Abbâs, rhetoric, denigration, rebuttal

Giriş

Birinin mastarı بَلَاغَةً, diğeri بَلُوغٌ olan Arap dilinde iki tane farklı بَلَعٌ fiili vardır. Söz konusu iki fiil de "ulaşma" ve "sona ermek"¹; "sözlü ve yazılı ifadede fasih olmak" veya "sözün fasih ve açık seçik olması"² ve "ulaşmak, yetişmek, varmak, rüş-tüne ermek, olgunlaşmak"³ anlamlarına gelmektedir.

* Bu çalışma "Fadl Hasan Abbâs ve Belâgat İlimindeki Yeri" adlı doktora tezinden çıkarılmıştır.

1 İbn-i Manzûr, Muhammed b. Mükerrer b. Ebi'l-Hasen b. Ahmed el-Ensârî el-Hazrecî, *Lisânu'l-'Arab*, (Tahkik: 'Abdullah Ali el-Kebîr-Hâşim Muhammed eş-Şâzelî), Dâru'l-Me'ârif, Kahire tsz, V, 345.

2 İbn-i Manzûr, IV, 346; Hulusi Kılıç, "Belâgat", *DİA*, İstanbul 1992, III, 380.

3 Ebû 'Osmân 'Amr b.Bahr el-Câhuz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Mektebetü'l-Hânevî, Kahire 1998, I, 88; 'Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâğatü'l-Vâdiha*, Eda Neşriyat, İstanbul tsz., 8-10; Fadl

Belâgatin terimsel ilk tanımını “*Karışık noktaları ve bilinmeyen gizlilikleri en kolay ifadelerle açıklamaktır.*”⁴ Sözüyle Hz. Ali'nin yaptığı kabul edilmektedir. Râgıb el-İsfehânî'ye (öl. 502/1108) göre belâgat iki anlama gelmektedir. Birincisi kelamın bizzat kendisinin belîğ olmasıdır. Bu ise sözün kullanıldığı dilde konulduğu manaya göre doğru olması, amaçlanan manaya uygun olması ve kendi içinde doğruluğu dile getirmesi ile mümkündür. Bu niteliklerden birinin olmaması durumunda söz belâgat açısından eksik olur. İkincisi ise kelamın konuşan kişi ve muhatap açısından belîğ kabul edilmesidir. Bu ise konuşan kişinin kastettiğini muhatapın kabul etmesine layık bir şekilde söylemesidir.⁵ el-Kazvî'nî ise belâgati fesahatiyle beraber sözün muktezâyı hale uygun olması şeklinde tanımlar.⁶

Câhiliye döneminde Araplar başta şiir olmak üzere neredeyse bütün söz sanatlarında mahirdiler. Ancak, Belâgatin eşsiz örneği olarak Kur'ân-ı Kerîm nazil olmaya başlayınca üslubuyla onları derinden sarsmış ve etkilemişti.⁷ Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm'in eşsiz fesâhat ve belâgati de bu alanda yeni bir çığır açmış, inananların bu alana bakışını değiştirmiştir. Genel kabule göre Arap edebiyatının ürünleri, sözlü olarak dil ve kulak arasındaki serüven şeklinde nitelendirilen semâ' yöntemiyle varlığını sürdürmüştür. Zaman zaman sözlü dilin yazılı dile aktarıldığı da görülmektedir. Bunun en güzel ve en eski örneklerini, câhiliye döneminde Arap Yarımadası'nın çeşitli yörelerinde kurulan Ukâz vb. panayırarda ve her yıl düzenlenen şiir yarışmalarında tenkit süzgecinden geçerek seçilen, Mısır keten bezinden yapılmış tomarlara altın harflerle yazılan, Kâbe'nin duvarına asılan ve “Mu'allaka-i Seb'â” olarak bilinen yedi askıda görmek mümkündür. Kur'ân'ın yazı ile kayıt altına alınması, sözlü dil hasılasının büyük oranda günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır.⁸ Bu bağlamda daha sonraki dönemlerde olgunlaşacak olan belâgat ilminin temelleri de Kur'ân-ı Kerîm'in belâgatiyi açıklama mihverinde atılmaya başlanmıştır.

Emeviler döneminde şiir ve belâgat çok büyük bir hamle yaparak gelişme göstermiş ve söz sanatlarına ilgi artmıştır. Halifeler ve yöneticilerin şair ve edipleri özenle korumaları, devlet erkânının meclislerinin şair ve ediplerle

Hasan 'Abbâs, *el-Belâga Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, Dâru'n-Nefâis, Amman 2008, 58-59.

4 Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullâh el-'Askerî, *Kitâbu's-Smâ'ateyn*, (Tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kutubî'l-'Arabiyye, Kahire 1952, 51-52; Hikmet Akdemir, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, Nil Yayınları, İzmir 1999, 9.

5 Râgıb el-İsfehânî, *el-Mufredât fi Çarîbi'l-Kur'ân*, (Tahkik: Nezzâr Mustafa el-Bâz), Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, tsz, I, 77.

6 Hâtub el-Kazvî'nî, *el-Îzâh fi 'Ulûmi'l-Belâgah*, Dâru'l-Kutubî'l-'İlmiyye, Beyrut tsz, 11.

7 Abdussamed Yeşiltaş, “Câhiliye'den Abbâsîlere Arap Şiirinde Yıldız Tasvirleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 34, Erzurum 2010, 187-208.

8 Yusuf Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu -Cümle Öğeleri, Kurgusu ve Anlam-Kimlik Yayınları*, Kayseri 2019, 23-24.

dolmasını sağlamıştır.⁹ Bu dönem İslâm kültür ve medeniyetine damgasını vuran çok önemli bir zaman dilimidir. Önceleri Kur'ân-ı Kerîm ve hadisin inceleme alanlarını anlamak için başlayan filolojik ve edebi araştırmalar Emeviler döneminde başlamış olmakla beraber, bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınarak incelenmesi ve bağımsız birer ilim dalı haline gelmesi ve buna paralel olarak birçok müessesenin kurulması Abbâsiler devrinde tezahür etmiştir ve belâğatin müstakil bir ilim halinde teşekkül etmesi ve terimlerin belirlenmeye başlaması bu dönemde gerçekleşmiştir. H. IV. asrın sonlarından VIII. yüzyıl sonlarına kadar devam eden ve belâğatin en parlak döneminin yaşandığı bu süreçte yazılan eserlerde belâgat konuları ön planda gelmektedir. Bu dönemde yazılan *Kitâbu's-Sinâ'ateyn, el-'Umde, Sırrü'l-Fesâha, Kânûnu'l-Belâga* öne çıkan eserlerden sadece bir kısmıdır.

Modern dönem, XIX. yüzyıl sonlarından itibaren günümüze kadar gelen, İslâm dünyasının Avrupa ile münasebetler kurmasıyla belâgat ilminin diğer dönemlerden farklı boyut kazandığı, birtakım arayışların ve değişimlerin başladığı dönemdir.¹⁰ Çünkü dünyada esen değişim rüzgârları her sahada olduğu gibi belâgat alanını da etkilemiş, zaten durgun ve duraklama evresinde olan bu ilim dalına canlılık getirmek isteyenler için bu değişim bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

Modern dönemdeki müelliflerin bir kısmı belâgati savunmaya koyulurken diğer bir kısmı Arap belâgati ışığında Kur'ân'ı Kerîm'in i'câzı konusunu işlemişlerdir. Dolayısıyla Arap belâgati ışığında Kur'ân'ı Kerîm'in i'câzı konusunu işleyenler, Kur'ân-ı Kerîm'in belâgat alanını okuyan çağdaş araştırmacıya hizmet etmek için Arap belâgatini şerh etmeye ve kolaylaştırmaya önem vermişlerdir. Diğer bir kısım müellifler ise çağımızdaki edebî akımlara hizmet amacıyla Arap belâgatinin ana başlıklarını yenilemeye ve konularını açıklamaya çalışmışlardır.¹¹ Bu âlimlerden birisi de Fadl Hasan Abbâs'tır.

Fadl Hasan Abbâs'ın Hayatı

Fadl Hasan Abbâs'ın ismi, Ebû Muhammed, Fadl b. Hasan b. Ahmed b. Âl-i 'Abbâs eş-Şâfi'î'dir.¹² Künyesi Ebû Muhammed'dir. H. 1350 Ramazan

9 Ahmet Kazım Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, Çizgi Yayınları, Konya 2015, 70-76.

10 Kılıç, "Belâgat", III, 383.

11 Abdullah Hammâd el-'Avâyisa, *el-Belâğatu'l-Kur'âniyye 'inde'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs ve Eseruhâ fi'l-'İcâzi ve't-Tefsîri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmî'atu 'Ulûmi'l-İslâmiyye, 23; Abdussamed Yeşildağ, "Arap Şiirinde Ayet İktibası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, sayı 27 (2015/2), 43-66; Abdussamed Yeşildağ, "et-Tanâs el-Edebî fi Şi'ri Abdillâh b. Hamîs", *UHİVE*, yıl: 17, Sayı: 17, İstanbul, Aralık 2017, 401-430; Abdussamed Yeşildağ, *Cemâliyyâtü'l-Üslûb fi Şi'ri Ebi'l-Kâsım eş-Şâbbî*, Daru'l-Mî'râc, Dımaşk, 2018, 92-96.

12 Muhammed b. Yusuf el-'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uluslararası İslami İlimler Üniversitesi, Amman 2011, 18; Muhammed b. Yusuf el-'Askalânî, *Leâlî Mezîetun min Hayâtî'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl*

ayı/m. 1932 yılın Ocak ayında¹³ Filistin'de Nâsıra şehrine bağlı Saffûriye köyünde dünyaya geldiği için nisbesi es-Saffûrî'dir.

Fadl Hasan Abbâs ilme, ilim ehline ve fazilete önem veren bir ailede yetişti. Fadl Hasan Abbâs doğuştan a'mâ olmasına rağmen küçük yaşta ilim tahsil etmeye ve hafızlığa başlamış ve çok kısa sürede on yaşından önce hafızlığını tamamlamıştır.¹⁴

İlmîni geliştirmek ve daha iyi bir ilim tahsili için 1946 yılında Akkâ'ya; 1948'de Mısır'a giderek Kur'ân ilimleri eğitimi aldı ve Ezher Üniversitesi Usûluddîn Fakültesine kayıt yaptırdı ve 1952 yılında yirmi yaşında bu fakülteden mezun olan ilk öğrenci oldu.¹⁵

Lübnan'a gelerek 1954-1965 yılları arasında Lübnan'ın Sayda vilâyetinde vakıflar idaresinde müdür olarak çalıştı.¹⁶ Ürdün'e geçip burada Amman Vakıf Müdürlüğüne bağlı Amman mescitlerine vaiz olarak tayin edildi.¹⁷ 1966-1971 yıllarında Lüveybe'deki Şeriat Fakültesine müderris olarak tayin edildi. 1967'de Ezher Üniversitesinde yüksek lisansını tamamladı. 1972 yılında da "İtticâhâtu'-Tefsîr fi'l-'Asri'l-Hadîs fi Mısır ve Sûriyâ (Modern Dönemde Mısır ve Suriye'de Tefsire Yönelişler)" isimli teziyle doktora derecesini elde etti.¹⁸

Hasan 'Abbâs, Cem'iyetu'l Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm Yayınları, Amman 2013, 10; Ahmed Teysir el-Kûkâ, Sîru'l-Kurrâ ve'l-Mukriîne fi'l-Urduni ve Filistini fi'l-Karni'l-Mu'âsir, Cem'iyetu'l-Muhâfaza 'ale'l-Kurâni'l-Kerîm, Ammân 2017, 324; Enghin Cherim, Fazl Hasan Abbas, DÎA, İstanbul 2016, ek 1. Cilt, 445-446.

- 13 Senâ Fadl 'Abbâs, "Mezâtun min Sireti'l-'Allâme Doktor Fadl Hasan 'Abbâs", *Allâme Doktor Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, Cem'iyetu'l Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm Yayınları, Amman 2018, 11; Ahmed Teysir el-Kûkâ, 324; Cemâl Mahmûd Ahmed Ebû Hassân, "Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs Keyfe 'Areftuhu?" *Dirâsâtu'n İslâmiyyetun ve 'Arabîyyetun Muhdâtun ile'l-'Allâme'l-Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs Bimunâsebeti Bulûğîhi's-Seb'in*, Dâru'r-Râzî, Amman 2003, 5.
- 14 Ahmet Tâhîr Ebû Ömer, *Hivâr me'al-Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, Mecelletu'l-Furkân, Ammân 2003, XXVII, 27-33; Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Kirââtü'l-Kur'âniyye vemâ Yete'allaku Bihâ*, Dâru'n-Nefâis, Amman 2008, 8; Senâ Fadl 'Abbâs, 12; el-'Askalânî, *Leâlî Mezîetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 11; el-Kûkâ, 325; Ebû Hassân, 6.
- 15 el-'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 23; Senâ Fadl 'Abbâs, 15; el-'Askalânî, *Leâlî Mezîetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 12; el-Kûkâ, 326-328
- 16 el-'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 25; Cherim, 445; el-'Askalânî, *Leâlî Mezîetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 13; el-Kûkâ, 330-331.
- 17 Senâ Fadl 'Abbâs, 22; Muhammed b. Yusuf el-'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 25; A. mlf., *Leâlî Mezîetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 13; el-Kûkâ, 331; Ebû Hassân, 10.
- 18 Senâ Fadl 'Abbâs, 23; el-'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 26; Cherim, 445; el-'Askalânî, *Leâlî Mezîetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 14-15; el-Kûkâ, 327; Ebû Hassân, 10.

1975'ten 1978 yılına kadar Abu Dabi'de Vakıflar Bakanlığında vaaz, irşat ve hitâbet görevlerinde¹⁹; 1978-2002 yılları arasında Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi Usûluddîn bölümünde²⁰; 2002 - 2007 yılları arasında Yermük Üniversitesi'nde²¹; 2008 yılında Amman'da kurulan İslâmi İlimler Üniversitesi doktora bölümüne öğrenci yetiştirmek üzere tayin edildi ve vefat edinceye kadar buradaki görevine devam etti.²²

Umre yolculuğuna çıktığı 9 Şubat 2011 Çarşamba günü vefat etmiştir.²³

O, şöhretten uzak, ilmi talep etmede azimli, zamanının çoğunu ibadet ve dine hizmette geçiren, her zaman gerçeği söyleyen, Müslümanların işlerine ehemmiyet veren, ilmi derslere ve kütüphanelere özen gösteren, ileri görüşlü, geniş düşünceli, hazır cevap ve firaset sahibi birisidir. İlim ve ilim ehlini seven, kitap ve sünnete sınıksız bağlı olup bunları kendisine rehber edinmesi nedeniyle hikmet ile aydınlanan, işlerini yerli yerinde ve zamanında sağlam yapan, her şeyin değerini veren, yapacağı her işi etrafındakiler ile istişare eden özelliklere sahiptir.²⁴

Fadl Hasan Abbâs başta tefsir ve tefsir usulü olmak üzere belâgat, fıkıh ve Kur'ân ilimleri üzerine pek çok eser kaleme almıştır. Özellikle belâgat ve tefsir alanında yazdığı eserleri başta üniversiteler olmak üzere Kur'ân ilimleri öğreten kurumlar tarafından kaynak eser olarak kullanılmaktadır.²⁵

Belâgate dair eserleri şunlardır: *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*,²⁶ *Esâlîbu'l-Beyân fî 'Ulûmi'l-Belâğa, Letâifu'l-Mennân ve Revâi'u'l-Beyân fî Nefyi'z-Ziyâdeti ve'l-Hazfi fi'l-Kur'ân*.

Fadl Hasan Abbâs'ın Arap Belâgatini Savunması

Allah ile kulları arasındaki kutsal metni yani Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak demek, ikisi arasındaki haberleşme ağını tesis etmek ve sırları çözmek demektir.

19 Senâ Fadl 'Abbâs, 25.

20 el-Kûkâ, 331; el- 'Askalânî, *Leâli Meziyetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 15; Ebû Hassân, 11.

21 Cherim, 445; el-Kûkâ, 331.

22 Senâ Fadl 'Abbâs, 29; Cherim, 445; el- 'Askalânî, *Leâli Meziyetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 15; el-Kûkâ, 331.

23 Senâ Fadl 'Abbâs, 52-53; el-Kûkâ, 339.

24 el- 'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 27-28; A. mlf., *Leâli Meziyetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 16; el-Kûkâ, 332.

25 Ahmed Süleymân el-Beşâyire, Devru'l-'Allâme Şeyh Fadl 'Abbâs fî Te'sîsi ve Tadvîri Menâhici't-Tedrisi'l-Câmi'i fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'âni fi'l-Ürdün, *Allâme Doktor Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, Cem'iyetü'l Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm Yayınları, Amman 2018, 239-272.

26 Bu eser, belagete ve belagat âlimlerine yönelik olumsuz eleştirilere ve belagatin kaynağının eski yunan olduğu görüşüne reddiye niteliğindedir. Bkz. Cherim, 445; Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 2.

Yaratan ile yaratılan arasında sözsüz haberleşme ağı tefekkür ile sözlü haberleşme ağı da dil ile tesis edilir. İslâm âlimlerinde tefekkür asıl olmakla beraber, sözlü haberleşmenin ana unsuru olan dili ve ondaki esrarı açığa çıkarmak için, onların tarih boyunca çok çaba harcadıkları müşahede edilmiştir. Kur'an'daki kavramlar, onun i'câzı, nazmı, üslubu, söz sanatları vb. âlimlerin uğraşı alanı olmuş ve olmaya da devam edecektir. Diğer dini ilimlerde olduğu gibi belâgat ilmi de Kur'an-ı Kerim'deki incelikleri daha iyi anlamak maksadıyla geliştirilen, gaye olmaktan çok vasıta olan bir ilimdir.²⁷ İşte Kur'an-ı Kerim'deki incelikleri anlamak maksadıyla gayret sarf eden, bu sahada eserler yazan ve talebelerine bunları anlatan âlimlerden birisi de Fadl Hasan Abbâs'tır.

Fadl Hasan Abbâs, Kur'an-ı Kerim'deki incelikleri anlamının en iyi yönteminin belâgat ilmine vakıf olmakla mümkün olduğunu dile getirmiştir. İyi bir müfessirin aynı zamanda iyi bir belâgat âlimi olması gerektiğini de izah etmiş, bu iki ilim arasında derin bağların olduğunu dile getirmiştir. O, belâgatteki konuları izahının yanında bu ilme yapılan saldırılara da cevap vermiştir. Belâgate atılan iftiraların asıl maksadının Kur'an-ı Kerim'e saldırılmak olduğunu belirtmiş ve hepsini ilmi delillerle çürütmüştür. O, belâgatin asaletini savunmuş, Arapçanın bu ümmetin asıl dili olduğunu ifade etmiş, başka milletlerden alınmadığını dile getirmiş ve âlimleri buna tank göstermiştir.²⁸ Bu alanda savunduğu fikirlerine kısaca temas edelim.

Fadl Hasan Abbâs'a Göre Belâgatin Asaleti

Belâgat ilminin Araplara ait olmadığı iddiası, genelde asıl Arap mirası ile özeldede de Kur'an-ı Kerim'in dili ile ve daha özeldede de orijinal Arap belâgati ile ilgili en önemli konulardandır. Belâgat mirası, Arapların düşüncesinde dilin asaletini ve bu köklü milletin potansiyelinde yaratıcılığın ve yeniliğin asaletini gösteren bir kimlik olarak kabul edilmektedir. Başkalarının ilimlerine aldanarak önceki âlimlerin çabalarını kabullenememek de bu iddianın en önemli etkenlerindedir. Buna kendine güvenememe, âlimlerin ilimleri ortaya koyarken çektikleri zorluklar, tanındıkları ve ön plana çıktıkları ilimlerde sundukları bereketli çabalara bağlılık ruhunun olmamasını da ekleyebiliriz.²⁹

Arapların belâgati başka milletlerden aldığı iddiası oryantalistler tarafından değil, dilde uzmanlaşmış bazı dilciler tarafından ortaya atılmıştır. Doğrusu bu, garip ve hayret uyandıran bir durumdur. Çünkü bu haksız ithamlar Arapların dışındakiler ve Müslüman olmayanlar tarafından yapılmış olsaydı konunun anlaşılır bir tarafı olurdu. Ancak bu sözlerin dilciler tarafından dilendirilmesi ilginçtir.

27 Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Belâgat İlmi ve Kur'an", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, I, 1, 10.

28 Abdullah Hammâd el-'Avâyisa, 42-43.

29 Abdullah Hammâd el-'Avâyisa, 42.

Fadl Abbas, Arap belâgatının Arap ürünü olduğunu, başka milletlerin kültürüyle karışmadığını, başka milletlerin belagatlerinden etkilenmediğini, taklit ve iddia edilen intihal olmadığı düşüncesini savunmuştur. Nitekim o, verdiği derslerde ve konferanslarda, belagatin orijinalliyini ispat etmek, bu düşüncüyü temellendirmek ve ispatlamak için teşekkürü hak eden bir çaba göstermiştir. *el-Belâğatü'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye* adlı değerli eseri, onun Arap belagatinin asaletine dair düşüncesine ve başka milletlerin belagatlerine bağımlılık, taklit ve benzerlik iftirasından berî olduğuna açık bir delil teşkil etmektedir.

Fadl Hasan Abbâs'a Göre Belâgatin Asaletinin Delilleri

Fadl Hasan Abbâs, Arap dilinin ve belâgatının orijinal olduğunu ve başka milletlerden etkilenmediğini ispat etmek için birtakım deliller getirmiştir. Bu deliller şunlardır:

1. Arap Dilinin Özelliklerini, Asaletinin Temellerini Değerlendirmesi ve Âlimlerin Buna Dair Tanıklıklarına Yer Vermesi

Fadl Abbâs, Arap dilinin özelliklerinden, ayrıcalıklarından ve asaletine dair esaslardan ve âlimlerin tanıklıklarından söz eder. Onun bu görüşleri, Arapların sağlamlık ve gerçeklik derecelerinin en yükseğini elde edecek şekilde dillerini kontrol altına aldığını ispat eden bir yöntemdir. Meselâ harf, yer açısından bir mahreç ve zaman açısından bir söyleyiş ile kontrol altına alınmıştır. Bütün bunların ötesinde kendisinden anlaşılan belirli bir manası vardır. Örneğin ra (ر) harfi tekrara ve sürekliliğe, kaf (ك) harfi kuvvete, ğayn (غ) harfi sipere girmeye işaret etmektedir. Bunların dışında Arapça harflerde bulunacak çok örnekler söz konusudur. Söz konusu bu özellikler başka hiçbir dilde bir arada bulunmaz. Bazı dillerde bu özelliklerden biri gerçekleştiğinde bütün özellikleri bir arada bulmak mümkün olmadığı gibi ikinci bir özelliği bile bulmak zordur.³⁰

O, kelimelerin özellikleriyle alakalı görüşleri şunlardır:

- Arap dilinin kelimelerinin çoğunun kökü üç harflidir. Bu nedenle kelimelerin söylenişi oldukça kolaydır.
- İlk maddelerinde kelimelerin kökleri arasında sağlam ilişki söz konusudur.³¹

Kelimelerin arasındaki söz konusu ilişki, âlimlerin iştikak başlığı altında değindikleri konudur. Manaların birbirleriyle irtibatlı olduğunu ve farklı lafızların kökleri itibarıyla ortak bir miktara kadar döndüklerini ilk söyleyen

30 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatü'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 29-31.

31 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatü'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 33-34.

kişi İbn Cinnî'dir. İbn Cinnî'nin hocası Ebû 'Alî el-Fârisî az da olsa bu görüşe sıcak bakmaktaydı.³²

Fadl Hasan Abbas شَيْخ ile حَيْش ve سَفْر ile فَسْر kelimeleri arasındaki ilişki örneğinde olduğu gibi kelime içindeki öncelik ve sonralık açısından farklı olan aynı harflere sahip kelimeler arasında ilişkilerin olduğunu söyleyen İbn Cinnî'nin fikrine katılmaktadır. Bu kelimelerin harflerinin bir kısmının önce bir kısmının sonra yer alması durumunda manaları arasında bir irtibat bulunduğunu ifade etmektedir.³³

Onun değindiği diğer özelliklerden birisi de kelimelerin mana açısından özellikleridir. Çünkü Arap dilinin kelimeleri genişlik, kapsayıcılık, incelik ve kesinlik gibi nitelikleri taşımaktadır. O, konuyla ilgili olarak: "Bu dil genişlik ve kapsayıcılık özelliklerine rağmen bunların yanına inceliği ve kesinliği de birleştirmesi bu dilin ilginç durumlarından. Çünkü incelik ve kesinlik, genişlik ve kapsayıcılık ile karşılaştırılınca çelişkili görülmektedirler. Çünkü genişlik, çoğu zaman kesinliğe etki etmektedir. Nitekim geniş şey rahat olur."³⁴ demektedir.

Fadl Abbâs ayrıca, bu özelliklerin bizzat dilin kendisinden kaynaklandığını ve bu özelliklerin Arapları bir dil üzerinde birleştiren, Arap diline sürekliliği, firaseti, inceliği ve medeniyeti armağan eden Kur'ân-ı Kerim'den kazandığını ifade etmektedir.³⁵

Arap dilinin orijinal oluşunun esaslarından da bahsetmektedir. Çünkü kendisi, dili yabancı her türlü kelimedenden koruma yolunda birinin diğerine eşlik etmesi gereken iki vesilenin söz konusu olduğuna değinmektedir. Bu vesilelerden birincisi Arapçayı birçok manasından soyutlamak isteyenlere karşı kelimelere tam özen göstermektir. İkincisi ise yabancı herhangi bir kelimenin Arapçaya sızmasını engellemek için kelimeleri sağlam bir çit ile kuşatmak amacıyla Arapça kelimeler için kurallar koymaktır.³⁶

Fadl Hasan Abbâs, İbn Cinnî, İbn Sinân, İbnü'l-Esîr, Hâzım el-Endülüsî gibi mütekaddimûn ulemanın yanı sıra, Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Muhammed el-Mübârek ve Abbâs el-'Akkâd gibi modern âlimlerin Arap dili için yaptıklarına ve el-Matrân Yusuf el-Mevsilî, Ernest Renan gibi Müslüman olmayanların da Arap diliyle ilgili değerlendirmelerine de yer vermiştir.

Fadl Hasan Abbâs, bu tanıklıklara değindikten sonra şöyle demektedir: "Bu, eski yeni, Müslüman ve Müslüman olmayan ile Arap ve Arap olmayan birçok âlimler tarafından yapılan tanıklıklardan az bir kısımdır. Tanıklıkları -gördüğümüz

32 Mustafa Sâdık er-Râfî'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, Mektebetu'l-Îmân, tsz, I, 149.

33 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'îyye*, 34-35.

34 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'îyye*, 41.

35 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'îyye*, 46.

36 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'îyye*, 49-56.

gibi- harfleri, kelimeleri, cümleleri ve üslupları gibi bu inceliğin birçok açısına ve alanına yayılmıştır. Bunlardan başka fazla bilgiye ihtiyaç duyulacağını sanmıyorum."³⁷

2. Arap Belâgatının Doğuşunu Değerlendirmesi

Fadl Hasan Abbâs, belâgat tarihinin doğuşundan söz ederken Arap belâgatini tarihsel temellendirme açısından değil, Arap belâgatının orijinal olduğunu ve başka belâgatlerden etkilenmediğini kanıtlamak açısından ele almıştır. Nitekim kendisi belâgat tarihi ile ilgili değerlendirmesinde şu ifadelerle yer vermektedir: *"Okuyucunun bizi mazur göreceğini umuyorum. Belâgati tarihlendirmek bu kitapta bizim için hedef değildir. Çünkü böyle bir çalışmaya ihtiyaç bırakmayan birçok kitap söz konusudur. Fakat bizim amacımız Arap belâgatının asaletini ve iddia edildiği gibi bağımlılığını incelemekle sınırlıdır."*³⁸ Onun sözleri, Arap belâgatının tarihsel biyografisine önem vermediğini, amacının belâgatın asaletini ve başka belâgatlerden etkilenmediğini ortaya koymak olduğunu ifade etmesi konusunda son derece açıktır.

O, Arap belâgatının orijinal olduğunu ispatlamak için Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın (öl. 210/825) *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı eserinden uzunca nakiller yapmıştır.³⁹ Kendisi şöyle demektedir: *"Arap belâgatının doğuşunun ve konularının asil olduğunu delille kanıtlamak için bolca nakil yaptım. Bu belâgatin, Ebû 'Ubeyde'den öncesine, hatta ilk dönemlere uzanan köklerinin olduğunu unutmuyoruz."*⁴⁰ Fadl Abbâs, belâgatin asaleti düşüncesi ile Ebû 'Ubeyde'nin kitabı arasındaki alakayı açıklayan Muhammed Recep el-Beyyûmî'ye ait şu sözü zikretmektedir:⁴¹ *"Telif zamanı el-Câhız'ın (öl. 254/868) el-Beyân ve't-Tebyîn isimli eserinden önce olmasına rağmen, Mecâzü'l-Kur'ân adlı kitabın belâgatin bir kısmını içermesi, belâgatin ilk doğuşunda halis bir Arapça olduğunu, Arap dilinin geniş kapsayıcılığıyla beraber Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın (öl. 210/825) tekrarladığı kinâye, teşbih, mesel ve isti'âre gibi kelimelerin Arap eğiliminden kaynaklandığını ve son derece Aristo belâgatinden uzak olduğunu göstermektedir. Buna dair kanıtımız şudur ki tarihçiler, baba Huneyn b. İshâk (öl. 260/873) veya oğlu İshâk b. Huneyn'den (öl. 299/910) birisinin Aristo'nun el-Hitâbe adlı kitabını Yunancadan Arapçaya çeviren ilk kişi olduğu konusunda ittifak halindedir. Baba 260/873 yılında, oğlu ise 299/910 yılında vefat etmiştir. Hâlbuki Ebû 'Ubeyde baba Huneyn b. İshâk'tan elli yıl önce 210/825 yılında vefat etmiştir. Ebû 'Ubeyde'nin Mecâzü'l-Kur'ân adlı kitabını 188/804 yılında telif ettiğine dair söylenen doğru ise ve babanın Aristo'nun kitabını tercüme ettiğini farz edersek Ebû 'Ubeyde'nin babanın çevirisinden bir harf dahi yazdığı düşünülemez. Bu durumda*

37 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 70.

38 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 119.

39 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 102-111.

40 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 111.

41 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 111.

Ebû 'Ubeyde'nin söz konusu eserinde yer alan ve sonraki âlimlerin kendisinden rivayet ettikleri saf, halis bir Arapçadır."⁴² el-Beyyûmî'nin sözü sayesinde Ebû 'Ubeyde'nin kitabının Aristo'nun belâgatinden etkilenme şüphesinden uzak olduğu anlaşılıyor. Çünkü Ebû 'Ubeyde 210/825 yılında vefat etmiştir. Aristo'nun *el-Hitâbe* adlı kitabı ise 260/873 yılında ölen baba Huneyn b. İshâk veya 299/910 yılında ölen oğul İshâk b. Huneyn tarafından Yunancadan tercüme edilmiştir. Buna göre Ebû 'Ubeyde'nin ölümü ile *el-Hitâbe* kitabını çevirenlerin ölümü arasında uzun zaman aralığı söz konusudur.

Fadl Abbâs, Ahmed Emîn'in de dediği gibi Bişr b. el-Mu'temir'in (öl. 215/830) belâgat ilminin kurucusu olduğunu savunmakta ve bu konudaki fikrini Ahmed Emîn'in şu sözü ile vurgulamaktadır: "*Bana göre Bişr b. Mu'temir Arap belâgat ilminin ilk kurucusudur. Bişr, el-Câhız'ın el-Beyân ve't-Tebyîn adlı eserinde naklettiği değerli sahifesiyle ilmin kurucusu olmuştur. Nitekim kendisi söz konusu sahifede daha önce kimsenin değindiğini görmediğim belâgatte temel olan konulara değinmektedir.*"⁴³

Fadl Hasan Abbâs'ın belâgatin doğuşuna yönelik sözleri sayesinde Arap belâgatinin sağlamlığı ve asaleti, Arap dilinin doğasına dayanmaktadır. Kuruluş aşamasında ise Kur'ân-ı Kerîm'e, Kur'an'daki harika nazma, Hz. Peygamber'in (sav) hadislerine, kendi tabiatına uygun davranan cahiliye ve sonrası dönemin şairlerine, âlimlerin yeteneklerine ve ümmetin tertip ve çıkar-sama gibi düşüncelerine dayanmaktadır. Ayrıca bazılarının belâgatte kullanmaya çalıştıkları yabancı unsurlar âlimler tarafından kabul edilmemektedir.⁴⁴

3. Arap Belâgatinin Yunan Kökenli Olduğunu İleri Sürenlere Cevabı

Fadl Hasan Abbâs'ın Kur'ân-ı Kerîm'in belâgati etrafında ortaya atılan şüphelere cevap vermesi, kendisine göre belâgatin asaletini gösteren en büyük emarelerdendir. Söz konusu şüpheler genel olarak bir düşüncede toplanmaktadır. Bu düşünce, Arap belâgatinin doğuş aşamasında başka milletlerin belâgatlerinden, özellikle de Yunan belâgatinden etkilenmiş olduğu fikridir.

Tâhâ Hüseyin, Yunan belâgatine hayran olan⁴⁵ ve bu hayranlığı nedeniyle Arap belâgatinin Yunan belâgatinden etkilendiği fikrini ileri süren bir kişidir. Bu düşüncesini teyit etmek için birçok yol izlemiştir. Söz konusu yolları Fadl Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ -Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye* adlı kitabında zikrederek ilmî ve sakin bir şekilde tartışmasını yaparak şöyle demektedir: "*Tâhâ Hüseyin'in ulaştığı netice şudur ki, Aristoteles, Arapların sadece felsefedeki hocası değildi. Aksine beyân ilminde de hocalarıydı. Bu tez, Tâhâ Hüseyin'in varsayım, tahmin, bağdaşma ve yamama gibi birçok çalışmadan sonra ulaştığı*

42 Muhammed Receb el-Beyyûmî, *Hutuwâtu't-Tefsîri'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mecme'u Buhûsi'l-İslâmiyye, 1971, 3, 42, 50-51.

43 Ahmed Emîn, *Duhâ'l-İslâm*, Muessesetü Hindâvî, Kahire 2012, 794.

44 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 135.

45 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 172.

sonuçtur. İlk önce kendisinin ulaştığı neticeyi zikretmeyi, sonra da bu neticeyi ispat etmek için izlediği yolların tartışmasını yapmak üzere Allah'tan yardım dileyerek ele almayı tercih ettim."⁴⁶

Tâhâ Hüseyin'in Arap belâgatinin Yunan belâgatinden etkilendiği şüphesine dair sunduğu iddiaların bazılarına değinmek, sonrasında ise Fadl Hasan Abbâs'ın bu iddialara verdiği cevapları kısaca temas etmenin faydalı olacaktır.

a. Tâhâ Hüseyin'in Câhız'ı Tenkit Etmesi: el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn* isimli eserinde belâgatin her millette var olduğunu, ama asıl belâgatin Araplara ait olduğunu ve bunun bir doğaçlama hatta ilham⁴⁷ olduğunu söyleyip Arap belâgatiyle övünmesi, Tâhâ Hüseyin tarafından beğenilmemiştir. Bu nedenle Câhız'ın söylediklerini şöyle değerlendirmiştir: "Üçüncü asrın sonlarına yakın el-Câhız, ırkçılığı savunmaya başlayınca ilkel, basit ve gülünç macera peşine düşerek Yunanlılardan hatip ismini hak edecek birisinin çıkmadığını ilan etmiştir."⁴⁸

Fadl Hasan Abbâs, Tâhâ Hüseyin'in el-Câhız'a saldırmasını kınayarak şöyle demektedir: "Doğrusu el-Câhız'ın dediklerinde maceracılık ve basitlik söz konusu değildir. Kendisi şaka yapmadığı gibi son derece ciddidir. el-Câhız'ın hamaseti ve Arapları sevmesini ileri sürüyorsa da el-Câhız'ın söz konusu kararı, onun taassubundan kaynaklanmadığı gibi haktan da uzak değildir. Ayrıca iddia edildiği gibi çelişkili ve tutarsız bir karar da değildir. Tâhâ Hüseyin'in tespitlerinin gülünç olduğunu söylemiyorum. Söylediklerinin acı ve garip olduğunu söylüyorum."⁴⁹

b. Tâhâ Hüseyin'in, el-Bedî' Kitabının el-Hitâbe Kitabından Alınmış Orijinal Nüsha Olduğu İddiası: Tâhâ Hüseyin İbn Mu'tez'in *el-Bedî'* isimli eseri hakkında şöyle demektedir: "Söz konusu el-Bedî' adlı kitaba vakıf olmadım. Fakat bu kitaptan nakilde bulunanlar, kitapla ilgili bir tasavvur yapabileceğimiz imkânı verecek kadar bolca zikrederler. Bu kitap, bedî' ilminin türlerini sayan, her tür için eskilerin ve çağdaşların sözlerinden kanıt olabilecek örneklerle delil getiren ve kanıt mahiyetindeki örnekleri birbirleriyle karşılaştıran İbn Mu'tez'e ait bir eserdir. Kitaptan nakil yapanlar, İbn Mu'tez'in kitabında bedî'in türlerinden on sekiz tür saydığını söylerler. Söz konusu on sekiz türü gerek çağdaşı Kudâme b. Ca'fer'in kitabında gerekse kendisinden sonra gelenlerin kitaplarında inceleyenler, bu türlerde el-Hitâbe kitabının üçüncü bölümünden açık izlerin olduğunu kesinlikle fark ederler."⁵⁰

Fadl Hasan Abbâs Tâhâ Hüseyin'e verdiği cevapta şöyle demektedir: "Tâhâ Hüseyin İbn Mu'tez'in *el-Bedî'* eserine vakıf olmadan kitapla ilgili karar vermektedir. Onun bu mayasız ve tehlikeli kararına göre söz konusu kitap Aristo'nun

46 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 172.

47 el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, III, 27-28.

48 Kudâme b. Ca'fer, *Mukaddimetu Nakdi'n-Nesr*, (Tahkik: Tâhâ Hüseyin-'Abdulhamid el-'İbâdî), el-Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire 1941, 1.

49 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 173.

50 Kudâme b. Ca'fer, *Mukaddimetü Nakdi'n-Nesr*, 12-13.

belirlediklerinden farklı bir şey değildir. Onun bu karara varmasının tek nedeni, Arap aklının ürettiklerinin sadece Aristo'nun dediklerinin tekrarı ve benzeri olduğuna dair düşüncesini delilsiz doğru kabul etmesidir. Doğrusu İbn Mu'tez'in kitabı sonraları basıldı. Tâhâ Hüseyin'in belirttiklerinin aksine bir tablo görünmeye başlandı."⁵¹

O, İbn Mu'tez'in kitabıyla ilgili değerlendirmesini yukarıdaki yorumuna kanıt olarak, İbrahim Selâme'nin: "Bizler İbn Mu'tez'i ilk defa el-Bedî' adlı kitabını yazdığını, bedî' ilminin türlerini saydığını ve bu türleri asli ve tali kısımlara taksim ettiğini görmekteyiz. İbn Mu'tez'in yaşadığı çağ olan üçüncü asrın sonlarında el-Hitâbe adlı kitap bilinmesine rağmen bizler, kitapta tercümeden en ufak bir iz veya helenistik akıldan herhangi bir leke görmemekteyiz. Nitekim tanımlarını yaptığı türleri, şairlerden yapılan nakillerden almıştır. Bunun ötesinde kendisi ince hisli, bir tür için çokça kanıt olacak örnekler zikredebilecek kadar geniş bir ezber belleğine sahip bir şairdir."⁵² Sözlerine yer vermektedir.

Hemen hemen belâgat alanında eser veren âlimlerin ortak kanaatine göre İbn Mu'tez, bedî' ilmini edebî bir sanat olarak ilk inceleyen, prensiplerini açıklayan, ana konularını tarif eden kişidir. Kitâbu'l-Bedî' adıyla kaleme aldığı eseri de sahasının ilk müstakil eseri olması açısından önemlidir.⁵³ Dolayısıyla bizler de Fadl Abbâs'ın görüşüne aynen katılmaktayız ve Tâhâ Hüseyin'in İbn Mu'tez hakkında dediklerinin iftiradan ibaret olduğunu düşünmekteyiz.

c. Tâhâ Hüseyin'in Kudâme b. Ca'fer'i Tenkit Etmesi: Tâhâ Hüseyin, Kudâme b. Ca'fer ve eseri hakkında şunları ifade etmektedir: "Edebiyatın felsefesini yapmadaki kurallarını ilk defa Kudâme b. Ca'fer tarafından Nakdu's-Şi'ir isimli kitabında ortaya konduğu görülmektedir. Bu kitabı okuduğumuzda daha ilk sayfasında yeni ve benzerini daha önce bilemediğimiz bir ruhla karşı karşıya olduğumuzu hissediyoruz. Şi'ir⁵⁴ kitabının özünü oluşturan meşhur muhâkât (benzerlik) nazariyesinin etkisini fark etmeden bu kitabı uzun müddet okumak mümkündür. Bu durumda iki şey söz konusudur. Ya Kudâme b. Ca'fer, eş-Şi'ir kitabına vakıf olmamıştır. Çünkü kitap henüz Arapçaya tercüme edilmemişti ya da kitabın orijinal Yunancasına veya Süryanice çevirisine vakıf olmuştur ama onu anlama imkânını bulamamıştır. Ayrıca Kudâme, eş-Şi'ir kitabını bilmiyorsa da el-Hitâbe kitabını çok iyi biliyordu. Faydalanabileceği her şeyi anlamıştır ve anladıklarını Arap şiirine uygulamıştır. Nitekim Kudâme, Aristo'nun münâferâtla ilgili teorisine boyun eğdirmelerini sağlamak amacıyla geri kalan şiir sanatlarını methiyeye ve yergiye döndürmek için özgün bir çaba harcadı."⁵⁵

Tâhâ Hüseyin'in ulaşmak istediği sonuç, Arap edebiyatının Yunan ölçüt ve kriterlerine boyun eğdiği tezidir. Fadl Abbâs, Kudâme b. Ca'fer'in Yunan

51 Fadl Hasan 'Abbâs, el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye, 178.

52 Fadl Hasan 'Abbâs, el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye, 180.

53 Geniş bilgi için bkz. Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Bedî'", DİA, İstanbul 1992, V, 320.

54 Burada kastedilen Aristo'nun şiir sanatıyla ilgili kaleme aldığı Poetika isimli eseridir.

55 Kudâme b. Ca'fer, Mukaddimetü Nakdi'n-Nesr, 17-18.

mirasının bir kısmına vakıf olduğunu inkâr etmemektedir. Ancak Kudâme'nin şiir sanatlarını Aristo'nun kurallarına dönüştürmesi için özgün bir çaba harcadığı tezini kabul etmemekte⁵⁶ ve onun dediklerine şu şekilde cevap vermektedir:

*"Kudâme'nin, İbn Mu'tez'in yazdıklarına ilave ettiği belâgat sanatları, ilk Arapların söz sanatındaki yetenek ve hünerlerine dayanmaktadır. Fadl, söz konusu belâgat sanatlarını zikretmiş ve onları kanıtlayacak örnekler yer vermiştir."*⁵⁷

Kudâme b. Ca'fer, her dile ait bir doktrinin ve öğretinin olduğunu bilmektedir. Fadl bu konuda şöyle demektedir: *"Kudâme b. Ca'fer, bir kısım Yunan mirasını bilmesine rağmen – dediğim gibi- ancak o kendi kitabını yazarken Arapların kendine özgü edebiyatlarının, Yunanların da kendilerine özgü edebiyatlarının olduğunu çok iyi biliyordu."*⁵⁸

Fadl Abbâs, Kudâme b. Ca'fer'in şiirde Yunan yöntemine uymadığını: *"Kudâme b. Ca'fer, tenâkuz sanatının iki türü arasında fark yapmıştır: Birincisi: şairin, iki farklı durumda güzel tasvir ettiği tenâkuzdur. Kudâme bunda bir beis görmüştür. İkincisi ise şairin, ilk belirlediği manayı reddetmek ve çürütmek için başvurduğu tenâkuzdur. Bu tenâkuz bir bağlamda gerçekleşen tenâkuzdur. Kudâme tenâkuzun bu kısmını reddetmiştir. Ancak Aristo bu kısma da hoşgörü ile yaklaşmaktadır."*⁵⁹ Sözüyle vurgulamaktadır.

Fadl Hasan Abbâs'ın ortaya koyduğu delilleri incelediğimiz zaman şu sonuçları çıkarmamız mümkündür:

- Söz konusu belâgat sanatları Arap üsluplarında yeni bir durum değildir. Ancak bu konudaki ihtilaf, Arapların bu sanatları kendisinden aldığı temel konusundadır. Çünkü Tâhâ Hüseyin bu sanatların temelini Yunanlılardan aldığını düşünmektedir.
- Kudâme b. Ca'fer'in her dili diğer dillerden ayıran kendisine özgü doktrinlerin arasındaki farkı bilmesi, onun Yunan belâgatinden etkilenmemesine bir engel teşkil etmemektedir. Çünkü sadece bilmek, kişiyi etkilenmekten koruyamaz.
- Kudâme'nin bazı belâgat konularında Aristo'ya muhalefet etmesi, onun yazdıklarını Yunanlılardan almadığını kesin bilmek için yeterli olmamaktadır. Ancak bu, Tâhâ Hüseyin'in sözünün doğru olduğu anlamına gelmez. Ötesi onun sözlerinin sonu başıyla çelişmektedir.

d. Tâhâ Hüseyin'in Beyân İlminin Arapçaya Dışardan Geçtiği İddiası: Tâhâ Hüseyin, beyân ilminin Araplara dışarıdan geldiğini, onların özünde bu

56 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 185.

57 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 186-187.

58 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 188.

59 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 188.

ilmi bilmediklerini ve aldıkları ilmi sindirebilmelerinin de uzun zamanda gerçekleştiğini iddia etmekte ve bu konudaki görüşünü şöyle dile getirmektedir: “Gerçek şu ki, dıştan gelen Arap ilimleri arasında beyân ilmi gibisi yoktur. Araplar onu sindirmiştir. Özellikle üçüncü asrın sonlarından dördüncü asrın sonlarına kadar sindirebilmişlerdir.”⁶⁰ Tâhâ Hüseyin’in söylediği bu sözler, ancak Arap mirasına, bilginlerine ve akıllarına kindar birisi tarafından söylenebilir. Yüce Allah’ın beyân ilmiyle şereflendirdiği bu ümmet hakkında söylenen bu sözün gerçekle alakası kesinlikle yoktur. Zira Allah: “İnsanı yarattı ve ona beyânı öğretti.”⁶¹ Buyurmaktadır.

Fadl Hasan Abbâs konuyla ilgili: “Yunanlıların, Romalıların ve başka milletlerin belâgatla övündükleri, icâzla yüceldiklerini ve her bir ortam için bir sözün olduğunu açıklamaları hiç de makul bir durum değildir. Birinin kalkıp Arapların bunları söz konusu milletlerden iktibas ettiğini iddia etmesi hiçbir zaman akıllıların aklında doğruluk payesini yakalayamaz.”⁶² Diyerek diller arasında ortak amaçların olduğunu, bu konuda milletler arasında büyük farklılıkların olmadığını ve bu durumun aşikâr olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla Arapların kendi içlerinde konuştukları dilin manalarını ifade edememeleri imkânsızdır.

Tâhâ Hüseyin’in belâgat mirasının dışarıdan geldiği düşüncesi Kur’ân-ı Kerim’in icâzı gerçeğinden şüphe etmektir. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’in belâgati, âlimlerin bütün ilimler içinde icâz gerçeğine vakıf olma yolunda özen gösterdikleri en önemli ilimlerdenidir. İslâm âlimlerinin ana hedefinin Kur’ân-ı Kerim’in eşsiz belâgatini ortaya çıkarmak olduğunu söylenirse herhalde abartılı bir cümle kullanılmamış olur. Fadl Hasan Abbâs, Tâhâ Hüseyin’in girmeye çalıştığı bütün kapıları kapattığı gibi belâgatin Yunan kökenli olduğuna dair sözün; dile ve dilcilere iftiradan, hakkı batılla karıştırmaktan, ümmetin aklını ve yaratıcılığını karalamadan başka bir şey olmadığını ve söz konusu belâgatin Arapların içinde başka milletlerin kaynaklarından uzak bir şekilde doğduğunu ispat etmiştir.⁶³

Belâgatin ve dolayısıyla beyân ilminin dışarıdan alındığı düşüncesi Tâhâ Hüseyin’in yanı sıra onun öğrencileri tarafından da benimsenmiş ve savunulmuştur. Bu görüşü savunan öğrencilerinden biri Şevki Dayf’tır. O, hocası Tâhâ Hüseyin’in düşüncesini koşulsuz savunmasının yanı sıra Abdulkâhîr el-Curcânî’nin Aristo’nun belâgatinden etkilendiğini belirtmiş ve Arap belâgatinin dışarıdan gelme olduğu düşüncesini desteklemeye çalışmıştır.

Şevki Dayf, Abdulkâhîr el-Curcânî ile ilgili şöyle demektedir: “Büyük bir âlimdi. Hocası Muhammed b. Hasan el-Fârisî, Ebû Ali el-Farisî ve İbn Cinnî’nin yaz-

60 Kudâme b. Ca’fer, *Mukaddimetü Nakdi’n-Nesr*, 14.

61 Rahmân 55/3-4.

62 Fadl Hasan ‘Abbâs, *el-Belâğatu’l-Mufterâ ‘Aleyhâ Beyne’l-Asâleti ve’t-Tebe’iyye*, 183.

63 ‘Abdullah Hammâd el-Avâyisa, 54-55.

dıklarının tamamı ruhuna işlemiştir. Hocalarının ve kendisinden önceki belâgat uzmanlarının işledikleri konular, hitâbet ve şiir eleştirisi onunla beraber zirveye çıktı. Gerçekten el-Curcânî Delâilü'l- İ'câz adlı eserinde son konulara işaret etmemiştir. Ancak Esrârü'l-Belâğa adlı eserinde Aristo'nun el-Hitâbe adlı kitabını İbn Sînâ ve emsal kişilerden okuduğu, sözün te'lifteki sıhhati, kelamda riayet edilmesi gereken bağlantılar, takdîm ve te'hîr, tutarlılık, istifham, kelamın faslında ve vaslında riayet edilmesi gerekenler, kelamda yer alan taktî', secî' ve izdivâc gibi konulara vakıf olduğunu gösterecek şekilde son konulara işaret etmiştir."⁶⁴

Fadl Hasan Abbâs, Şevki Dayf'ın Abdulkâhir el-Curcânî ile ilgili söylediklerini reddederek şunları dile getirmektedir: "Şevki Dayf'ın Abdulkâhir el-Curcânî'nin cümleler arasındaki bağlantıyı ve tutarsızlığı bilmek amacıyla el-Hitabe ve eş-Şiir adlı kitapları okuduğu şeklindeki değerlendirmesi olsa olsa bir zandan ibarettir. Zan ise gerçeğe ve hakka hiçbir etki yapamaz. Şevki Dayf'ın değindiği konular ise Abdulkâhir el-Curcânî'nin bir yönden daha önce kendilerine işaret ettiğimiz âlimlerden,⁶⁵ bir diğer yönden ise duyguları ve zevki sayesinde ulaştığı ve ifade ettiği konulardır."⁶⁶

Şevki Dayf, bir diğer ifadesinde: "Bizler el-Curcânî'in Delâilü'l-İ'câz kitabındaki sözleri ile Aristo'nun el-Hitabe kitabındaki sözleri arasında bir bağlantı kurmaya çalışırken el-Curcânî Esrârü'l-Belâğa adlı eserinde söz konusu bağı çıkarsamadan bizleri muaf tuttu. Çünkü kendisi, isti'ârenin tanımı sırasında hitâbet ve şiir eleştirisi ilimlerinde uzmanların sözlerini izlediğini açıkça söylemektedir."⁶⁷

Şevki Dayf sözleriyle Aristo'nun sözü ile Abdulkahir el-Curcânî'in Delâilü'l-İ'câz kitabındaki sözleri arasında bir bağlantı kurmaya çalışmış, istediği bağlantıyı da Abdulkâhir el-Curcânî'in Delâilü'l-İ'câz adlı eserinde değil Esrârü'l-Belâğa adlı kitapta bulduğunu zannetmiştir. Çünkü el-Curcânî'nin isti'ârenin tarifinde kendisinin bu konuda hitâbet ve şiir alanında uzmanların sözünü dikkate aldığı söylemesi sayesinde söz konusu ilişkinin varlığını gösteren ifadelere rastlayınca el-Curcânî'nin sözlerini takip ettiği uzmanlardan Aristo'yu kastettiğini düşünmektedir. Şevki Dayf'ın sözlerini tahlil eden Fadl Hasan Abbâs, "Şevki Dayf Delâilü'l-İ'câz kitabında Arap beyân ilminin şeyhi Abdulkâhir ile Yunan filozofu Aristo arasında bir bağı olmadığını itiraf etmektedir" diyerek Şevki'nin söz konusu girişimini reddetmekte ve "Şevki Dayf'ın Abdulkâhir el-Curcânî'nin Esrârü'l-Belâğa kitabında el-Hitâbe ve eş-Şiir kitaplarına değindiğini belirtip bunu delil olarak kabul etmesinin asla anlaşılır bir tarafı yoktur. el-Curcânî'nin bu sözünde asla bir delil söz konusu değildir. Çünkü sözündeki hitâbet

64 Şevki Dayf, el-Belâğa Tataavur ve Târîh, Dârü'l-Me'ârif, Kahire tsz, 168.

65 Fadl, söz konusu âlimlerden Sibeveyh'i, Câhuz'ı, Âmidî'yi, Abdulkâhir Cürçânî'yi vb. kastetmektedir. Bkz. Fadl Hasan 'Abbâs, el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye, 203.

66 Fadl Hasan 'Abbâs, el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye, 206.

67 Şevki Dayf, el-Belâğa Tataavur ve Târîh, 191.

ve şiir ifadelerinin Aristo'nun kitapları olan *el-Hitâbe ve eş-Şi'ir* kitaplarını kast ettiğini kabul etmiyoruz. Aksine *el-Curcânî* bu ifadelerden Aristo'nun iki kitabını değil, *el-Câhız ve Kâdî el-Curcânî* gibi belâgat âlimlerinin kitaplarında bahsettikleri hitâbet ve şiir konularını kastetmektedir.⁶⁸ Değerlendirmesini yapmaktadır

Fadl Hasan Abbâs, *el-Curcânî*'nin fiilen Aristo'dan nakilde bulunması halinde onun Aristo'ya işaret etmemesini makul bulmamıştır. Zira *el-Curcânî* eserlerinde nakilde bulunduğu şahsiyetleri zikretmeyi ihmal etmemiştir. Kanaatimize göre Abdulkâhir *el-Curcânî*'nin şu sözü Fadl Hasan Abbâs'ın düşüncesini doğrulamaktadır: “Bil ki ‘başkasından aldı’ ve ‘öncekilerin yolunu izledi’ diye şaire hükmetmek durumunda ya mana açık olur veya ibareyle ilgili bir üslup içinde olur. Evvela manalarla ilgili konuşmamız gerekir. Manalar, aklî ve tahyîlî (hayali) olmak üzere iki kısımdır. Bunlardan her birinin de çeşitleri söz konusudur. Aklî kısmının birkaç çeşidi vardır. Birincisi geçerli ve doğru olan aklîdir. Bunun uygulama alanı, akıllıların delilleri çıkarsadıkları, delillerin ve hikmet sahiplerinin ortaya koymaları faydaların da uygulama alanı olan şiir, yazı, beyan ve hitâbet alanlarıdır. Ayrıca bu türün çoğu Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinden, sahabe'nin sözlerinden ve şairleri doğruluk, amaçları hak olan selefin kelmelerinden alınmıştır.”⁶⁹

el-Curcânî'nin sözünde yer alan hitâbet ve şiir kelimeleri, yukarıdaki paragrafta gördüğümüz gibi beyan ve yazı kelimeleriyle ilişkilidir. Şevki Dayf'ın hitâbet ve şiir kelimelerini Aristo'nun iki kitabı olarak açıklamaya çalışmasının ilmi bir izahı bulunmamaktadır. Zira birçok araştırmacı Şevki Dayf'ın bu fikrine itiraz etmektedir. *el-Curcânî* Aristo'dan değil, *Câhız*, *Kâdî el-Curcânî*, İbn Sinân *el-Hafâcî* ve İbn Cinnî gibi belâgat âlimlerinin eserlerinden istifade etmiş ve alıntı yapmıştır.⁷⁰

Arap belâgatının Yunan belâgatinden etkilendiği düşüncesini savunan Tâhâ Hüseyin'in yanı sıra birçok kişi de aynı düşüncededir.⁷¹ Fadl Hasan Abbâs, Tâhâ Hüseyin'in iddialarına sabırla ve ilmî bir şekilde cevap vererek onun görüşlerini reddettiği gibi diğerlerinin görüşlerini de çürütmüştür. O, Arap belâgati etrafında örülmüş söz konusu iftiraya karşı tutumunu açıkça ortaya koymuştur. O, Arap belâgatının Yunan belâgatinden, özellikle de Aristo'nun belâgatinden etkilenme fikrinin gerçekçi ve ikna edici delillere dayanmadığını belirtmiş ve bu düşüncenin ancak hevesten ve zanna uymaktan kaynaklandığını ifade etmiştir.

68 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 208, 209.

69 'Abdulkâhir *el-Curcânî*, *Esrârü'l-Belâğa*, (Tahkik: Mahmûd Muhammed Şâkir), Matba'atu'l-Medenî bi'l-Kahire ve Dârü'l-Medenî Bicidde, tsz, 263.

70 Ahmed Matlûb, *'Abdulkâhir el-Curcânî Belâğatühü ve Nakduh*, Vekâletü'l-Matbâ'ât, Beyrut 1973, 294-305.

71 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 225-250.

Fadl Abbâs, Yunan'ın arta kalanlarıyla övünen taifenin sözlerinin çelişkili olduğunu, onların görüşlerinin objektiflikten uzak ve gerçeğe ulaştırmayı hedefleyen doğru metodu izlemediklerini ifade etmiştir.

Bu şüphenin arkasına gizlenen hedef, Kur'ân-ı Kerîm'in belâgatine ilişmek, Kur'ân-ı Kerîm'den kutsallığı çekip almak, Arap mirasına ve âlimlerine ilişmek şeklinde açıklanabilir.

4. Belâgatin Önde Gelen Âlimlerini Savunması

Belâgat âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'in eşsiz belâgatinin anlaşılması ve ilâhî muradın ne olduğunu ortaya çıkarmak maksadıyla, bu ilmin gelişmesi ve yayılması için çok çaba sarf etmişlerdir. Onların bu gayreti, belâgati savunmaları ve belâgatin isminden bahseden elçiler olmalarından dolayı, Arap mirasına kindar olanların bu âlimleri karalamasında bir gariplik söz konusu değildir. Çünkü söz konusu miras düşüncesini temsil edenler, bütün samimiyet ve güvenle bu mirasın mesajını taşıyanlar ve bu mirasın diliyle konuşanlar bu âlimlerdir. Şüphesiz onlara yapılan yoğun ithamlar ve yöneltilen iftiralar sadece söz konusu mirasın onlardaki konumundan ve onların da bu mirasla övünmelerindedir. İşte Fadl Hasan Abbâs'ın belâgatin güzelliklerini keşfeden ve ondaki mükemmel uyumu söz ve yazılarıyla insanlara aktaran bu âlimleri savunması, onun düşüncesindeki belâgatin orijinalliği ve asaletinin göstergelerindedir.

Fadl Abbâs, belâgate atılan iftiralardan korumak için gayret gösterdiği gibi bu ilme emek sarf eden saygın âlimlerin yerilmesini de reddetmektedir. Asil Arapça olan her şeyi kabullenmeyen söz konusu kişilerin yazdığı ve âlimlere yöneltilen bir kısım iftiralar ve Fadl'ın bu iddialara karşı tutumunu kısaca ele almak faydalı olacaktır.

a. Belâgatin Piri Abdulkâhir el-Curcânî'nin Hilebaz Bir Filozof Olduğu İddiası: Şevki Dayf, belâgatin önde gelen âlimlerinden Abdulkâhir el-Curcânî'yi Aristo ve İbn Sînâ'nın öğrencisi yapmakla yetinmediği gibi onu kurnazlıkla itham etmiş ve filozof diye de nitelendirmiştir.⁷² Şevki Dayf'ın Abdulkâhir hakkındaki ifadelerinden, onun belâgatinin felsefî, aşırı zorlamaya dayanan, sadece felsefeci gibi davranan birinin vakıf olacağı bir belâgat olduğunu ve bunu normal insanların idrak edemeyeceği bir belâgat olduğu düşüncesini savunduğu anlaşılmaktadır. Fadl Hasan Abbâs ise: "*Abdulkâhir'in zikrettiği misaller, sanat erbabının delil oluşunda ittifak ettikleri belîğ sözün temelinde bir dayanak bulmadığı zaman dilin hazmedemediği ve kavramadığı kurnazlıklar olabilir*"⁷³ diyerek söz konusu iddiayı reddetmektedir.

72 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâgatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 271.

73 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâgatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 274.

Fadl Hasan'Abbâs, Abdulkâhîr el-Curcânî'nin görüşünün doğru olduğunu teyit eden ayetleri delil getirerek şunları söyler: "Misal olarak Yüce Allah'ın *قَالُوا يَا اِبْرٰهِيْمُ هٰذَا بِالْهَيْتٰنَا يَا اِبْرٰهِيْمُ* 'İbrâhim getirilince, 'Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın?' diye sordular." ayeti⁷⁴ ile *وَإِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيْسٰى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُوْنِيْ وَءَاَمِي* "Allah 'Ey Meryem oğlu İsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?" buyurduğu zaman....." ayetlerini⁷⁵ dinleyelim. Sen söz konusu iki ayette *قُلْتَ لِلنَّاسِ قُلْتَ قُلْتَ* ve *قُلْتَ قُلْتَ قُلْتَ* denilerek ismin fiile takdim edildiğini görmektesin. *قُلْتَ قُلْتَ قُلْتَ* denilmedi. Nedeni ise sözün söylenmiş olması ve putların kırılması fiilen gerçekleşmiştir. Şayet *قُلْتَ قُلْتَ قُلْتَ* denilseydi söz anlamsız olurdu."⁷⁶

Fadl Hasan Abbâs, Abdulkâhîr'in takdîm ve te'hîr konusundaki görüşünü teyit etmek için Kur'ân-ı Kerîm'den başka kanutları da zikretmekte ve sözlerini şöyle sürdürmektedir: "Ancak Hz. İbrahim'e hitap eden kaominden bahseden *قَالُوا اَحْسِنٰنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ مِنَ اللّٰعِيْبِيْنَ* "Onlar da, 'Bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun?' diye sordular." ayetini⁷⁷ okumaktayız. Nitekim bu ayette fiil önce gelmiştir. Buradaki metot, Mâide ve Enbiyâ sûrelerinde zikri geçen ayetlerin metotlarından farklıdır. Çünkü *قُلْتَ قُلْتَ قُلْتَ* söylemediler. Şayet böyle söylemiş olsalardı İbrahim'in kendilerini davet ettiği şeylerin hak olduğunu fakat İbrahim'in onu getirdiği konusunda şüphelerinin olduğunu itiraf etmiş olacaktı. Ancak durum böyle değildir. Çünkü onlar İbrahim'in getirdiklerinin hak olduğunu inkâr ediyorlar. Bu nedenle sorularını *اَحْسِنٰنَا بِالْحَقِّ* şeklinde sormuşlardır."⁷⁸

Şevki Dayf'ın iddialarının asılsız ve gerçeklikten uzak olduğunu belirten Fadl, görüşünü teyit etmek için Kur'ân-ı Kerîm'den farklı ayetleri delil getirmiş ve bunları tahlil etmiştir. O, Şevki Dayf'ın Abdulkahîr el-Curcânî'ye karşı tutumunda çelişkiye düştüğünü belirtmiş, sözlerinde tutarsızlık olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir: "Değerli okuyucu! Sana sürpriz yapmadan önce Şevki Dayf'ın sözlerine ve sözlerinin tartışmasına değindim. Eminim ki sen çok şaşıracaksınız. Şevki'nin el-Belâğa Tetavvur ve Târîh adlı eserinde, Abdulkâhîr'in teorisini sahada aziz kitabın ayetlerine uygulayan ve bu uygulama için Şevki'nin Abdulkâhîr'i kınadığı ayetler ile delil getiren ez-Zemahşerî'ye olan hayranlığını⁷⁹ gizlemediğini gördüğünde gerçekten şaşıracaksınız."⁸⁰

74 Enbiyâ, 21/62.

75 Mâide, 5/116.

76 Fadl Hasan 'Abbâs, el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye, 275.

77 Enbiyâ, 21/55.

78 Fadl Hasan 'Abbâs, el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye, 275.

79 Şevki Dayf, el-Belâğa Tetavvur ve Târîh, 225.

80 Fadl Hasan 'Abbâs, el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye, 278 vd.

Fadl Hasan Abbâs, Abdulkâhir el-Curcânî'nin belâgatın inceliklerini ve hakikatlerini açıkladığını, onun üzerindeki örtüyü izale ettiğini, izah edilmeyen mevzuları izah ettiğini belirtmiştir. Onun bu ilme hizmetini her daim takdir etmiştir. Bu gayretleri nedeniyle Allah'ın onu mükâfatlandırması için dua etmiştir.⁸¹ Şevkî Dayf'ın yukarıda bir kısmına değindiğimiz iddialarını getirdiği delillerle reddetmiş ve hepsinin asılsız olduğunu belirtmiştir. Çünkü Abdulkâir el-Curcânî belâgatle ilgili bu incelikleri duygusu, zevki, parlak yeteneği ve keskin fikri ile idrak etmiştir. İnsanların kavrama düzeyleri farklılıklar gösterdiği gibi zevkler de farklılık göstermektedir. Dolayısıyla Şevki Dayf'ın zorlama diye nitelendirdiklerini başkaları yüce bir duygu ve zevk olarak görebilir.

b. Abdulkâhir el-Curcânî'nin Sözünde Çelişkiye Düştüğü İddiası: Şevki Dayf, Abdulkâhir el-Curcânî'nin sözünde çelişkiye düştüğü iddiasında bulunarak şöyle demektedir: *"Değindiğimiz gibi Abdulkâhir, fesâhatin lafzın niteliklerinden olduğunu inkâr etmektedir. Ancak kendisi sonra dönüp şöyle demektedir: 'Fasih kelimeler iki kısımdır. Birincisi, meziyetin ve güzelliği lafza ait olduğu kısımdır. İkincisi ise meziyetin ve güzelliğin nazma ait olduğu kısımdır. Kinâye, isti'âre, temsil, mecâz içeren söz ve lafzın zahirinden ayrılan ifadeler birinci kısımdandır.'*⁸² el-Curcânî sanki görüşündeki aşırılığı hissetmiştir."⁸³ Şevki Dayf, el-Curcânî'nin kendisiyle çalışmasına dair sözlerini sürdürerek şöyle demektedir: *"el-Curcânî'nin bu ifadelerine göre lafzın bir kısım üstünlüğü söz konusudur. Kitabının baş kısımlarında mana temel alınmadan sadece lafzın tek başına edebî özellikleri yoktur şeklindeki ifadesi doğrudur."*⁸⁴

Fadl Hasan Abbâs, el-Curcânî'nin sözünde çelişkinin olduğunu kabul etmediğini şu sözlerle dile getirmektedir: *"Doğrusu el-Curcânî'nin Delâilu'l-İcâz adlı eserinde zikrettiği ifadeler son derece çelişkiden uzaktır. Nitekim el-Curcânî kelamındaki meziyetin bazen lafızda bazen de nazımda olduğunu söylemektedir. Mana açısından eşit olmakla beraber, fakat birinin diğerinden konuşanın telaffuzu ve işitenin işitmesi açısından daha hafif olabileceğinin söz konusu olacağını inkâr etmemektedir. el-Curcânî'nin değindiklerinde bir kapalılık söz konusu değildir. Aksine son derece açıktır. Doğrusu bizler, başkalarının düştüğü hataya Şevki Dayf'ın düşmemesini umut ederdik."*⁸⁵

Abdulkâhir el-Curcânî, Şevkî Dayf'ın kendisini eleştirdiği konuyla alakalı şunları zikretmektedir: *"Bu başka zayıf bir şüphedir. Umarım düşünmeden söze yönelenlerden bununla ilgilenen olur. Bu şüphe, lafzî uyumun dışında fesâhatin bir*

81 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 278.

82 'Abdulkâhir el-Curcânî, *Delâilu'l-İcâz*, (Tahkik: Mahmûd Muhammed Şâkir), Mektebetu'l-Hâneci, Kahire tsz, 429-430.

83 Şevkî Dayf, *en-Nakd*, 108.

84 Şevkî Dayf, *en-Nakd*, 108.

85 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 281.

anlamının olmadığı iddiasıdır.”⁸⁶ el-Curcânî bu sözüyle fesâhati sadece lafzî uyum ile sınırlandırılanların görüşlerini reddetmekte ve devamında: “Bu şüphe ve iddiayı geçer kılan şudur: Şayet fesâhat niteliğini lafzın fasih olmasıyla sınırlandırırsak ve fesâhaten fasih lafzı kastedecek olursak fesâhati belâgatin alanından çıkartmamız ve fesâhati belâgate denk tutmamız gerekecektir. Bu durumda iki şeyden birini yapmamız gerekir. Ya lafzî uyumu, iki ifade arasındaki üstünlük çekişmesinde ölçü kılacağız ve onun dışında başka ölçü tanımayacağız. Ya da lafzî uyumu sözler arasındaki üstünlük çekişmesinde kıstaslardan bir kıstas kılacağız.”⁸⁷ Demektedir. Bu ifadelere baktığımızda Şevkî Dayf'ın eleştirmek istediği konuların cevabının aynı kitapta olduğu açıkça görülebilmektedir.

Abdulkâhîr el-Curcânî, fesâhati lafzî uyumla sınırlandırılanların belâgat sahasından çıktıklarını düşünmektedir. Bu durumda iki ihtimalden birini tercih etmek zorunda kalmaktadırlar: Birincisi, sadece lafzın fesâhat niteliği kelamdaki üstünlük çekişmesinde ölçü olmasıdır. Bunun geçersiz olduğunda şüphe yoktur. el-Curcânî: “Çünkü bu ihtimal, delaletin açık olması ve isabetli işaret gibi belâgatin tanımlarında zikredilen manaların Kur'ân'ı mûciz kılmalarında bir rolünün olmamasını gerektirmektedir. İkinci ihtimali seçecek olursak bu ihtilafın bizim için bir zararı söz konusu değildir. İkinci ihtimal, harf uyumunun üstünlük ölçülerinden bir ölçü ve sözün söze üstün olmasını sağlayan kıstaslardan bir kıstas olmasıdır.”⁸⁸ el-Curcânî bu ifadelerinde lafzın fesâhatini inkâr etmemiştir. Ancak O, lafzın fesâhatinin Kur'ân-ı Kerim'in mûciz oluşunda tek ölçü olmasını ve belâgatle ilgili manalardan bağımsız bir tarzda kelamda sadece lafzın fesâhatinin üstünlüğü ile gerçekleşmesini reddetmiştir. Dolayısıyla Şevkî Dayf'ın iddia ettiği gibi el-Curcânî'nin kendisiyle çelişmediği, sözlerinin düzenli olduğu, kendisinin lafzın değerini düşürmediği, ancak lafzın kıymetinin lafza bağlı manadan ötürü olduğunu düşündüğü ve böylece meziyetin sadece lafza ait olduğunu düşünenlerin görüşünü kabul etmediği aşikârdır.⁸⁹

Fadl Hasan Abbâs, yukarıda izah ettiğimiz gibi Abdulkâhîr el-Curcânî'nin sözlerinde çelişki olmadığını, aksine tutarlı olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰ Kendi değerlendirmesinin yanında başka âlimlerin de değerlendirmelerine yer vermiştir.

Fadl Hasan Abbâs'ı, belâgatin orijinal olması ve Arap belâgatinin kuşatan şüphelere karşı çıkması açısından öven ve kendisi de belâgat âlimi olan Muhammed Ebû Mûsâ onunla ilgili olarak, Arap belâgatinin bazı konularda Yunan ve özellikle de Aristo'nun belâgatinden etkilendiği görüşünü reddederek

86 'Abdulkâhîr el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, 57.

87 'Abdulkâhîr el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, 58.

88 'Abdulkâhîr el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, 59.

89 'Abdullah Hammâd el-'Avâyisa, 63-65.

90 Ayrıntılı bilgi için bkz. Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 280-284.

bütün milletlerin dilleriyle benzer yerlerin ve yönlerin olması belâgat dilinin ve başka belâgatlerin dillerinin doğası olduğunu; Şevki Dayf'ın iyi bir âlim olduğunu ama cevaplama, reddetme ve doğruyu açıklama konusunda güçlü bir şahsiyet olan Fadl'ın ona yaptığı eleştirilere katıldığını⁹¹ belirtmektedir.

Sonuç

Fadl Hasan Abbâs çok yönlü bir âlimdir. O, sadece belâgat alanında değil, tefsir, fıkıh ve Kur'ân ilimleri alanında yetkin, donanımlı ve ilim çevrelerinde allâme sıfatıyla tanınan birisidir. Onun Ezher Üniversitesindeki eğitimi esnasında çok yönlü hocalardan ders görmesi ve onları örnek alması bu yönünün ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Fadl Abbâs, dillerin birbiriyle etkileşiminin kaçınılmaz gerçek olduğunu dile getirmiştir. İnsanın sosyal varlık olması bu gerçeği kaçınılmaz kılmaktadır. Dolayısıyla yeryüzünde ne kadar dil varsa hepsi birbirinden etkilenmiştir.

Arap edebiyatıyla uğraşan âlimlerin bir kısmı Arap belâgatini orijinal olmadığını, başka milletlerin dilinden ve belâgatinden etkilendiğini, hatta Arapların onların dillerini ve edebiyatlarını olduğu gibi aldıklarını iddia etmişler ve yazdıkları eserlerinde bunu dile getirmişlerdir.

Fadl Hasan Abbâs ise Arap dilinin ve belâgatinin orijinal olduğunu, başka milletlerin dillerinden ve edebiyatlarından alınmadığını dile getirmiştir. Ona göre Arap belâgatinin sağlamlığı ve asaleti, Arap dilinin doğasına dayanmaktadır. Kuruluş aşamasında ise Kur'ân-ı Kerîm'e, Kur'ân'daki harika nazma, Hz. Peygamber'in (sav) hadislerine, kendi tabiatına uygun davranan cahiliye ve sonrası dönemin şairlerine, âlimlerin yeteneklerine ve ümmetin tertip ve çıkarsama gibi düşüncelerine dayanmaktadır. O, Arapçanın aslında Kur'ân-ı Kerîm'in ve hadislerin dili olduğunu ifade etmiştir.

O, belâgate yapılan saldırılara cevap vermiştir. Belâgate atılan iftiraların asıl maksadının Kur'ân-ı Kerîm'e saldırmak olduğunu belirtmiş ve hepsini ilmi delillerle çürütmüştür. O, belâgatini asaletini savunmuş, Arapçanın bu ümmetin asıl dili olduğunu ifade etmiş, başka milletlerden alınmadığını dile getirmiş ve âlimleri buna tanık göstermiştir.

Kaynakça

'Abbâs, Fadl Hasan, *el-Belâga Funûnuhâ ve Efnûnuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, Dâru'n-Nefâis, Amman 2009.

_____, *el-Belâga Fünûnuhâ ve Efnûnuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Dâru'n-Nefâis, Amman 2009.

91 Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ, *Takrîbu Minhaci'l-Buleğâ li'l-Hâzım el-Kartâcennî*, Mektebetu Vehbe, Kahire 2008, 290-295.

- _____, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, Dâru'n-Nefâis, Amman 2011.
- _____, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye vemâ Yete'allaku Bihâ*, Dâru'n-Nefâis, Amman 2008.
- 'Abbâs, Senâ Fadl, "Mezâtun min Sîreti'l-'Allâme Doktor Fadl Hasan 'Abbâs", *Allâme Doktor Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, Cem'iyetü'l Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm Yayınları, Amman 2018.
- Akçakoca, Yusuf, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu -Cümle Ögeleri, Kurgusu ve Anlam*, Kimlik Yayınları, Kayseri 2019.
- Akdemir, Hikmet, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, Nil Yayınları, İzmir 1999.
- el-'Askalânî, Muhammed b. Yusuf, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uluslararası İslami İlimler Üniversitesi, Amman 2011.
- _____, *Leâli Mezîetun min Hayâtî'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, Cem'iyetü'l Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm Yayınları, Amman 2013.
- el 'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullâh, *Kitâbu's-Smâ'ateyn*, (Tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabîyye, Kahire 1952.
- el-'Avâyisa, Abdullah Hammâd *el-Belâğatu'l-Kur'âniyye 'inde'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs ve Eseruhâ fi'l-İ'câzi ve't-Tefsîri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmî'atu 'Ulûmi'l-İslâmiyye, Amman tsz.
- el-Beşâyire, Ahmed Süleymân, Devru'l-'Allâme Şeyh Fadl 'Abbâs fi Te'sîsi ve Tadvîri Menâhici't-Tedrisi 'l-Câmî'î fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'âni fi'l-Ürdün, *Allâme Doktor Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, Cem'iyetü'l Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm Yayınları, Amman 2018.
- el-Beyyûmî, Muhammed Receb, *Hutuwâtu't-Tefsîri'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mecme'u Buhûsi'l-İslâmiyye, 1971, 3, 42, 50-51.
- el-Câhız, Ebû 'Osmân 'Amr b.Bahr. *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire 1998.
- el-Cârim, 'Ali -Emîn, Mustafa, *el-Belâğatü'l-Vâdîha*, Eda Neşriyat, İstanbul tsz.
- el-Cemel, Muhammed Ahmed "el-Fikru'l-Belâğî 'İnde'ş-Şeyh Üstâz Doktor Fadl 'Abbâs," *Allâme Doktor Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû Fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, Cem'iyetü'l Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm Yayınları, Amman 2018.
- el-Curcânî, Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâğa*, (Tahkik: Mahmûd Muhammed Şâkir), Matba'atu'l-Medenî bi'l-Kahire ve Dâru'l-Medenî Bicidde, tsz, 263.
- _____, *Delâilu'l-İ'câz*, (Tahkik: Mahmûd Muhammed Şâkir), Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire tsz, ss. 429-430.
- Cherim, Enghin, "Fazl Hasan Abbas", *DİA*, İstanbul 2016, Ek 1. Cilt, ss. 445-446.
- Dayf., Şevki, *el-Belâğa Tatavvur ve Târîh*, Dârü'l-Me'ârif, Kahire tsz.
- Ebû Hassân, Cemâl Mahmûd Ahmed "Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs Keyfe 'Areftuhu?" *Dirâsâton İslâmiyyetun ve 'Arabîyyetun Muhdâtun ile'l-'Allâme'l-Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs Bimunâsebeti Bulûğîhi's-Seb'in*, Dâru'r-Râzî, Amman 2003.
- Ebû Mûsâ, Muhammed Muhammed *Takrîbu Minhaci'l-Buleğâ li'l-Hâzım el-Kartâcennî*, Mektebetu Vehbe, Kahire 2008, ss. 290-295.

- Ebü Ömer, Ahmet Tâhir, *Hıvâr me'al-Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, Mecelletu'l-Furkân, Amman 2003, XXVII, ss. 27-33.
- Emîn, Ahmed, *Duhâ'l-İslâm*, Muessesetu Hindâvî, Kahire 2012.
- el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, (Tahkik: Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim Sâmerî), Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut tsz.
- Hacmüftüoğlu, Nasrullah, "Belâgat İlmi ve Kur'ân", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, I, 1, 10.
- _____, "Bedî", *DİA*, İstanbul 1992, V, 320.
- İbn-i Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ebi'l-Hasen b. Ahmed el-Ensârî el-Hazrecî, *Lisânu'l-'Arab*, (Tahkik: 'Abdullah Ali el-Kebîr-Hâşim Muhammed eş-Şâzelî), Dâru'l-Me'ârif, Kahire tsz.
- el-İsfehânî, Râgıb, *el-Mufredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, (Tahkik: Nezzâr Mustafa el-Bâz), Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, tsz.
- el-Kazvîni, Hâtîb, *el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belâğah*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- el-Kûkâ, Ahmet Teysir, *Sîru'l-Kurrâ ve'l-Mukriîne fi'l-Urduni ve Filistîni fi'l-Karni'l-Mu'âsir*, Cem'iyetu'l-Muhâfaza 'ale'l-Kurâni'l-Kerîm, Amman 2017.
- Kılıç, Hulusi "Belâgat", *DİA*, İstanbul 1992, III, 380.
- Kudâme b. Ca'fer, *Mukaddimetu Nakdi'n-Nesr*, (Tahkik: Tâhâ Hüseyin-'Abdulhamid el-İbâdî), el-Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire 1941.
- Matlûb, Ahmed 'Abdulkâhir el-Curcânî *Belâğatühü ve Nakduh*, Vekâletü'l-Matbû'ât, Beyrut 1973, ss. 294-305.
- er-Râfî'î, Mustafa Sâdık, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, Mektebetu'l-Îmân, tsz.
- Ürün, Ahmet Kazım, *Klasik Arap Edebiyatı*, Çizgi Yayıncıları, Konya 2015.
- Yeşildağ, Abdussamed, "Arap Şiirinde Ayet İktibası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, sayı 27 (2015/2), ss. 43-66.
- _____, "Câhiliye'den Abbâsîlere Arap Şiirinde Yıldız Tasvirleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 34, Erzurum 2010, ss. 187-208.
- _____, "et-Tanâs el-Edebî fi Şi'ri Abdillâh b. Hamîs", *UHİVE*, yıl: 17, Sayı: 17, İstanbul, Aralık 2017, ss. 401-430.
- _____, *Cemâliyyâtü'l-Üslûb fi Şi'ri Ebi'l-Kâsım eş-Şâbbî*, Daru'l-Mi'râc, Dımaşk, 2018, ss. 92-96.